Frankofoni, 2023/ 2, Sayı 43, 133-150

"DOĞU'NUN NEYİNİ SEVERSİNİZ? – AVRUPA'YA DÖNÜŞÜNÜ..."

Gide'den Malraux'ya Bir Dönüş Öyküsü (II)*

Kemal ÖZMEN**

"DOĞU'NUN NEYİNİ SEVERSİNİZ? – AVRUPA'YA DÖNÜŞÜNÜ..."

Gide'den Malraux'ya Bir Dönüş Öyküsü (II)

André Gide'in Türk Marşı'ndan yaklaşık otuz yıl sonra, André Malraux Les Noyers de l'Altenburg (1943) adlı romanında, İttihat ve Terakki döneminin önemli tarihsel figürlerinden Enver Paşa'yı ve Turan ülküsünü konu aldığı Gide'inkine benzer bir "dönüş" öyküsüne yer verir. Malraux, üç bölümden oluşan romanının ilk bölümünde (yaklaşık otuz sayfa) Osmanlı Devleti'nin çöküş yıllarında (1908) "Jön-Türkler"in Abdulhamid'i devirerek iktidara gelmelerini ve Enver Paşa'nın Turan düşünü tarihle kurguyu birleştirerek öyküler. Bu bölümün kahramanı Vincent Berger Malraux'nun yarattığı hayali bir kişidir. Doğu Dilleri alanında eğitim alan Berger İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirilir. Parlak zekâsı, entelektüel yetenekleri ve eylem tutkusuyla kısa sürede tanınır ve Enver Paşa'nın danışmanlığına getirilir. Berger "Jön-Türk" hareketinin eylem stratejisini belirler. Enver Paşa'nın yanında Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşır. Enver'in tüm Türk toplulukları Turan düşü çevresinde bir araya getirme projesine büyük ilgi gösterir. Bu amaçla da Afganistan'a bir keşif gezisi için gönderilir. Gerçekleşmesi büyük mücadele gerektiren bu ülkü sayesinde tüm Malraux kişileri gibi Berger de, yaşam, yazgı ve ölümle, kısacası insanlık durumuyla yüzleşeceği bir eylem alanı bulur önünde. Ancak "Kur'an yasası"nın, "kemikleşmiş bir islâm"ın hüküm sürdüğü bu geri kalmış, yazgıcı, "yıkıntılar içinde uyuklayan" kültür coğrafyasında kitleleri harekete geçirtecek gücün "Türklük" değil (Pantürkizm), "islâm" (Panislamizm) olduğunu, Enver'in düşlediği Turan'ın var olmadığını büyük bir düş kırıklığı içinde fark eder. Batılı anlamda insanla, varoluşla, yazgıyla, ölümle yüzleşmeye yabancı bu Müslüman-Türk coğrafyasında, "kendi yazgısını yadsıyan bu budala, bu yalancı Orta Asya"da hayatı ve toplumu değiştirecek bir eylemin olanaksızlığı Berger'de öfkeyle karışık derin bir aşağılanma duygusu yaratır. "Entelektüel" olmayan Enver'le aralarında çok içten bir bağın kopmuş olduğunu anlar. "İslâmın alt edilemez uyku hâli" onu tutkusundan kurtaran şeyin ne olduğunu gösterir. Berger'nin Asya'da yüzleştiği derin boşluk duygusu ve "Müslüman sıkıntısı" yerini Avrupa'ya, "ev"ine dönüşle birlikte, renkli hayat sahnelerine, kent yaşamının bitip tükenmez akışına, canlı görüntülerine, "peçesiz" kadın yüzlerine bırakır. "Avrupa'ya dönüş" Vincent Berger için artık bir özlem değil, temel bir iç gerekerliliğin, Avrupa kültürünün, Avrupalılık kimliğinin vazgeçilemezliğinin dışa vurumudur.

Anahtar sözcükler: *André Malraux, Altenburg'un Ceviz Ağaçları, Enver Paşa, Turan, eylem, İslâm, dönüş, Avrupa kimliği.*

---

* Geliş tarihi: 10.01.2023 – Kabul tarihi: 27.01.2023

** Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, kemozm@yahoo.fr ORCID: 0000 -0002-4323-5374

« QU'AIMEZ-VOUS DE L'ORIENT? – LE RETOUR EN EUROPE... »

Une histoire de retour de Gide à Malraux (II)

Trente ans après *La Marche turque* d'André Gide, André Malraux rapporte dans son dernier roman *Les Noyers de l'Altenburg* (1943), une histoire de «retour» semblable à celui de Gide où il traite l'histoire d'Enver Pacha, l'une des figures emblématiques du régime de l'Union et Progrès. Dans la première partie de son roman Malraux raconte l'arrivée au pouvoir des «Jeunes Turcs» dans les années d'effondrement de l'Empire ottoman (1908) et le rêve de Touran d'Enver Pacha en combinant histoire et fiction. Personnage imaginaire créé par Malraux, Vincent Berger, titulaire d'un diplôme des langues orientales, est affecté à l'Université d'Istanbul. Il est rapidement reconnu pour son esprit brillant, ses capacités intellectuelles remarquables et son aptitude à l'action, et est amené au cabinet de conseil d'Enver Pacha. Il combat aux côtés d'Enver les Italiens à Tripoli. Il est passionné pour le Touran, projet fulgurant d'Enver de rassembler les communautés turques d'Asie centrale. Il est envoyé par Enver en Afghanistan en mission de reconnaissance. Pourtant, dans cette géographie culturelle "*endormie dans les ruines*" et où règnent "*la loi du Coran*", "*un Islam ossifié*", il se rend compte avec une grande déception que la force qui mobiliserait les masses ce n'est pas la "turcité" (panturquisme), mais bien l'islam « (panislamisme) et que le Touran rêvé par Enver n'existe pas. L'impossibilité d'une action dans cette géographie musulman-turque, dans "*cette Asie centrale menteuse, idiote et qui se refusait à son propre destin",* étrangère à toute confrontation avec le destin et la mort au sens occidental, crée chez Berger un profond sentiment d'humiliation mêlé de colère. «*L'invincible somnolence de l'islam*» montre ce qui le libère de sa passion. Le profond sentiment du vide, de la stagnation lié à l»*ennui musulman*» et auquel est confronté Berger en Asie laisse la place, avec le retour en Europe, aux mille scènes de vie colorés, à "*l'inépuisable coulée*" des spectacles et des paysages humains et urbains, aux visages de femmes "sans voile". Le "retour en Europe" n'est plus chez Berger une aspiration, mais l'expression d'une nécessité intérieure fondamentale, l'indispensabilité de la culture et de l'identité européennes.

Mots-clés: *André Malraux*, *Les Noyers de l'Altenbourg*, *Enver Pasha, Touran, action, İslâm, retour, identité européenne.*

"WHAT DO YOU LIKE ABOUT THE EAST - ITS RETURN TO EUROPE..."

A Return from Gide to Malraux (II)

Almost thirty years after André Gide's The Turkish Anthem, André Malraux, in his novel Les Noyers de l'Altenburg (1943), tells a story of "return" similar to Gide's in which Enver Pasha, one of the most important historical figures of the Union and Progress period, and the Turanian ideal are the subjects. In the first part of the novel, which consists of three chapters (about thirty pages), Malraux tells the story of the "Young Turks" coming to power by overthrowing Abdulhamid during the years of the collapse of the Ottoman Empire (1908) and Enver Pasha's Turanian dream by combining history and fiction. The protagonist of this chapter, Vincent Berger, is a fictional person created by Malraux. Educated in Eastern Languages, Berger is assigned to Istanbul University. He is quickly recognized for his brilliant mind, intellectual abilities and passion for action and is appointed as an advisor to Enver Pasha. Berger determines the action strategy of the "Young Turk" movement. He fought alongside Enver Pasha against the Italians in Tripolitania. He shows great interest in Enver's project to unite all Turkic communities around the dream of Turan. For this purpose, he is sent on an expedition to Afghanistan. Thanks to this ideal, the realization of which requires great struggle, Berger, like all Malraux's characters, finds a field of action where he confronts life, destiny and death, in short, the human condition. However, he realizes with great disappointment that in this backward, fateful, "slumbering in ruins" cultural geography where the "Koranic law" and "ossified Islam" prevail, the force that will mobilize the masses is not "Turkishness" (Panturkism) but "Islam" (Panislamism), and that the Turan Enver dreamed of does not exist.

The impossibility of an action that would change life and society in this Muslim-Turkic geography that is alien to confrontation with man, existence, destiny and death in the Western sense, in this "foolish, lying Central Asia that denies its own destiny" creates a deep sense of humiliation mixed with anger in Berger. He realizes that a very intimate connection between him and Enver, who was not an "intellectual", has been severed. The "insurmountable slumber of Islam" is what saves him from his passion. Berger's deep sense of emptiness and "Muslim boredom" in Asia gives way to colorful scenes of life, the endless flow of urban life, vivid images, and the faces of "veil-less" women as he returns to Europe, to his "home". For Vincent Berger, "returning to Europe" is no longer a longing, but an expression of a fundamental internal necessity, an expression of the indispensability of European culture and European identity.

Keywords: *André Malraux, The Walnut Trees of Altenburg, Enver Pasha, Turan, action, Islam, return, European identity.*

ANDRÉ MALRAUX'NUN *ALTENBURG'UN CEVİZ AĞAÇLARI*: BİR "DÖNÜŞ"ÜN TERSİ VE YÜZÜ

[Ortak bir "dönüş" tematiği çevresinde ele alınan ve iki ayrı bölümden oluşan "*Doğu'nun Nesini Seversiniz? – Avrupa'ya Dönüşünü" / Gide'den Malraux'ya Bir Dönüş Öyküsü"* adlı kapsamlı incelemenin "*André Gide'in 'Türk Marşı' ya da Tersine Yolculuk*" adlı ilk bölümü FRANKOFONİ dergisinin 42. sayısında yayımlandı. 1914'te, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından iki ay önce Türkiye'ye gelen ve İstanbul, Bursa, İznik, Eskişehir, Konya, Uşak, Efes ve İzmir güzergâhı üzerinden büyük bir düşkırıklığı içinde Yunanistan'a geçen Gide'in *Türk Marşı* olarak adlandırdığı anılarındaki önyargılı gözlemleri, aşağılayıcı söylemleri "Avrupamerkeziyetçi" bir bakışın ötesinde, iç dünyasındaki huzursuzlukları ele veren bir anlam taşır. Gide'in, çocukluğundan itibaren ahlaki planda yüzleştiği ve nefret ettiği "püriten ahlak"ı (Protestan "üstben") "iğrenç" bulduğu Türk imgesiyle örtülü biçimde özdeşleştirmesi yolculuk boyunca bir saplantıya dönüşen "dönüş psikoloji"sinin nedenlerini açıklar. İncelememizin bu ikinci bölümünde, Gide'in Türkiye yolculuğuyla aynı yıla, 1914'e denk gelen ve gerekçeleri farklı da olsa, "Avrupalılık kimliği", Avrupa değerlerinin üstünlüğü bağlamında benzer bir "dönüş öyküsü" yer almaktadır. André Malraux *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (1943) adlı romanın ilk bölümünde, Enver Paşa'nın danışmanı olan Vincent Berger'nin "Turan ülküsü" adına Asya'da, Müslüman-Türk coğrafyasında yaptığı keşif, yüzleştiği düş kırıklığı "insan" odaklı felsefi/entelektüel tartışmalara zemin hazırlarken, Gide'teki gibi karşı konmaz bir Avrupa özlemiyle somutlaşan "dönüş psikolojisi"nin düşünsel dinamiklerine de ışık tutar.]

Altenburg'un Ceviz Ağaçları: "Dönüş" yolunda bir "kavşak-metin"

André Malraux'nun en "entelektüel" romanı olarak değerlendirilen *Altenburg'un Ceviz Ağaçları'*nın ilginç bir yayımlanma öyküsü var. Kitap Alman işgali altındaki Fransa'da değil, 1943'te İsviçre'de sınırlı sayıda basılır. Malraux'nun romanın

başına düştüğü nota göre, roman (el yazmaları?) Gestapo tarafından imha edilen *Melekle Çarpışma* adlı kapsamlı bir taslak kitabın birinci bölümüdür. Sıklıkla "mitomani" suçlamalarıyla gündeme gelen Malraux'nun iddiası konusunda bir netlik bulunmuyor.[1] Malraux, romanının tamamlanamamış olmasını kaybedilmiş bir romanın yeniden yazılmasındaki güçlüğe bağlayarak kendi açısından en iyi çözümü bulmuşa benzer**:** "*Bir roman kolay kolay yeniden yazılmaz. Bu roman* ('Melekle Çarpışma') *kesin biçiminde ortaya çıktığında*, '*Altenburg'un Ceviz Ağaçları'nın biçimi kuşkusuz temelden değişmiş olacaktır. Bu baskı meraklı kitapseverlere ve bu romanın 'ne olabileceği'yle ilgilenenlere hitap etmektedir"*[2]. Gerçekte, Malraux'nun kendisi de sözünü ettiği büyük romanın ortaya çıkmayacağının farkındadır[3] ; ancak, bir gün bu olasılığın gerçekleşebileceği imasında bulunarak, hem romanın "biçim"indeki eksikler, hem de romanın tamamlanamamış olması konusunda okurun dikkatini başka yöne çevirmektedir. Olağanüstü savaş koşulları içinde bu müdahalenin tam olarak gerçek nedenlerini bilemiyoruz; ancak, romanın tamamlanamamasına ışık tutabilecek kimi gelişmelere de dikkat çekmek gerekir. Malraux'nun *Altenbourg'un Ceviz Ağaçları*'ndan sonra, -üstün romancı yeteneği ve ustalığına karşın-, roman türüne bir daha geri dönmemesini yarım kalan bu projeyle ilişkilendirmek yanlış olmaz. Ayrıca, romanları aracılığıyla tartıştığı "insan" odaklı siyasal, felsefi ve metafizik konuların savaş sonrası Avrupa'sının güncelliğine uzak kalması ve zihinsel/entelektüel etkinliklerinin (1976'daki ölümüne kadar) siyaset, kültür (De Gaulle hükümetlerinde Haberalma ve Kültür Bakanlığı görevleri), sanat (*Sanat Üzerine Yazılar*)[4] ve "otobiyografi" (*Karşı Anılar*)[5] alanında yoğunlaşmasının 1940'lı yılların başından itibaren Malraux'daki yazınsal uzaklaşmaya gerekçe oluşturduğu söylenebilir. Güney Doğu Asya deneyimlerinden (Çin devrimi) üç roman[6], Nazizmin yükselişinden bir roman[7] , İspanya iç savaşından bir roman[8] konusu çıkaran Malraux'nun, kendi iddiasının aksine, savaşın bitiminden bir yıl önce, 1944'te katıldığı Fransız Ulusal Direniş mücadelesini konu alan bir roman yazmamış olmasını ise, sadece edebiyattan uzaklaşmasıyla açıklamak güç görünmektedir. [9]

Altenburg'un Ceviz Ağaçları bir ön bölümü (prolog) izleyen ve hepsi de üç alt başlıktan oluşan üç bölüm ile bir ek son bölümden (epilog) oluşur.[10] İncelememizin romanın bütünlüğünü değil de romanın sadece 30 sayfalık I. bölümünü oluşturan "Enver Paşa epizodu"yla sınırlandırılmış olması okura ilk bakışta yadırgatıcı gelebilir. Ancak, bu durumun öncelikle yukarıda belirttiğimiz ve tümüyle Malraux'nun romanı kurgularken yüzleştiği sorunlarla ilişkili olduğu düşünülmelidir. Bu ilk bölümde yaşanan olayların romanın II. ve III. bölümleriyle, -Vincent Berger dışında-, organik bir bağı yokmuş gibi görünse de, bu bölüm romanın düşünsel temelini kavrayabilmek açısından önemli ip uçları sunar. Bu nedenle, incelememizin dayandığı "dönüş" tematiğinin özünü doğuran ve ona anahtar kavram içeriği kazandıran bu bölümdür. Romanın izleyen iki bölümünde ise, -özellikle II. bölümdeki Altenburg toplantılarında Berger'nin Asya serüveni

ve Müslüman Doğu ile ilgili birkaç göndermesi dışında-, tümüyle insan (yazgı, ölüm, insanlık durumu) üzerine felsefi/metafizik tartışmalar ile baba ve oğul (anlatıcı) Berger'nin katıldıkları I. ve II. Dünya savaşları konu edilmektedir.[11]

Romanın giriş bölümünde, İşgal'in hemen başında, 1940'ta Almanlara esir düşen yaklaşık beş bin asker arasında bulunan anlatıcı, tutuklu bulundukları kampta günlük yaşam kaygıları tedavi edilme, beslenme ve mektup yazmayla sınırlı "*kördüğüm olmuş bir korku ve umut karışımı*" şaşkın kalabalığı gözlemler: "*Her sabah, sabahın kaygılı aydınlığındaki binlerce gölgeye bakıp, 'işte insan', diye düşünüyorum. Dinsel ya da siyasal bir inanç için savaşan kalabalıkları gördükten sonra kendi kültürümden daha fazlasını öğrendiğimi sanmıştım; şimdi biliyorum ki, entelektüel biri kitapsız edemeyen kişi değildir yalnız, yaşayışını çok basit de olsa bir düşünceye bağlayıp ona göre düzenleyen kişidir. Çevremdekilere gelince, onlar binlerce yıldan beri günübirlik yaşıyorlar"*[12]. Bu çerçevede, temel bir varoluş kaygısı, saplantısı olarak "insanın yazgısı" düşüncesi anlatıcıyı yirmi beş yıl önce bir Alman askeri olarak I. Dünya Savaşı'na katılan "baba"sının (Vincent Berger) "İnsanla karşılaşmalarım" adını verdiği anı-notlarına götürür. Anlatıcının, "baba"sının anılarıyla kurduğu bu ilk temas giriş bölümünün hemen ardından gelen Enver Paşa bölümüyle de kurulacak ilk somut bağ olur.

Doğu'da, müslüman-Türk coğrafyasında, "*Kur'an Yasası"*nın biçimlediği, dünyaya sırtını dönmüş "insan"ın ve yaşadığı "*kefen renkli kentler*"in Avrupa'nın dinamik, özgür, sorgulayıcı, yaratıcı "entelektüel"iyle, yaşayan kentleriyle, "*peçesiz hayat*"ıyla oluşturduğu derin karşıtlık Malraux'nun Enver Paşa ve Turan ideolojisi üzerinden Osmanlı Devleti'nin çöküş yıllarını neden romanına konu ettiği sorusuna açıklık getirir. Vincent Berger'nin, Enver Paşa'nın danışmanı olarak Doğu'da geçirdiği altı yıl içindeki "*insanla karşılaşmalar*"ı hem Doğu ile Batı arasında "insan", "yazgı", "ölüm" kavramlarına yaklaşımdaki farklılıkları, hem de "*Dinsel ya da siyasal bir inanç için savaşan kalabalıklar"*ı güdüleyen ideolojileri tartışmaya açar; bir anlamda romanın merkezinde yer alan Altenburg toplantılarına anlamını, derinliğini, önemini kazandıracak olan da romandaki bu Doğu serüvenidir : *"Doğu masallarında çok garip kuşlar ve tacirler vardı, prensesler ve cinler vardı; bir tek insan yoktu. İslam -belki de bütün Asya- Tanrı'yla ilgileniyordu, ama insanla hiç ilgilendiği yoktu.*"[13] Altenburg toplantılarında da görüleceği gibi, Batılı anlamda insanla, varoluşla, yazgıyla, ölümle ilgili her türlü rasyonel sorgulamaya yabancı Doğu dünyasında, bu kısır coğrafyada ne (siyasal) "eylem"le dinsel egemenliği yıkmak, ne de Malraux kişilerinin temel saplantısı olan "*bu haritada bir iz bırakmak*" mümkündür. Romanın II. bölümünde, Altenburg toplantıları sırasında gündeme gelecek olan, "*İnsan kavramının dayandırılabileceği bir temel var mıdır?"* sorusunu tersinden sormak bizi Malraux'nun Asya deneyimi ile ilgili vereceği muhtemel cevaba götürür: "İnsan kavramının dayandırılmayacağı bir temel var mıdır?": İslâm dünyası! Türk kökenden gelmenin Turan idealinin gerçekleşmesi için yeterli

olacağını *düşünen Vincent Berger, Afganistan bölgesinde yerleşik ve göçebe Türk topluluklara yönelik keşif gezisinde,* etnik kimliğin de üstünde olan din etkenini, dinden daha fazla bir şey olan İslâm'ı göz ardı eder. Anadolu'dan Hindistan'a "*harabeler ortasında"* uyuklayan ve "*kemikleşmiş bir* İslâm"ın ayakta tuttuğu bu coğrafyaya egemen olan "*müslüman* sıkıntısı" Vincent Berger'ye içinde biçimlendiği "Avrupa değerleri"ni, Avrupalı entelektüel kimliğini yeniden bulgulama ve sorgulama olanağı verir. Romanın II. bölümündeki Altenburg toplantılarında da Berger bu "sıkıntı"yı anımsayacaktır: "*Bu saatte, Kabil'e, Semerkant'a doğru eşek kervanları yol alır, ayak ve yürek vuruşları Müslüman sıkıntısında eriyip giderdi".*[14] Bu anlamda roman, tanrısal düzene göre yaşayan yazgıcı (fatalist) Doğu dünyası ile, laik hayat ve dünya vizyonu; hayatı, dünyayı dönüştürecek düşünsel birikimiyle Batı arasında bir "kavşak-metin"[15] olma özelliği kazanır. Enver Paşa bölümünün sonunda yaşanan "Avrupa'ya dönüş" öyküsü ve "*Altenburg toplantıları*" ise, "tanrımerkezli" bir dünyadan (Müslüman Doğu) "insanmerkezli" bir dünyaya (Avrupa) "dönüş" olduğu kadar; Malraux'nun 1945'ten ölümüne kadar (1976) hayatının son otuz yılını dolduracak sanat felsefesine, kültür ve uygarlık sorunlarına ve otobiyografiye "dönüş"ün de habercisi olacaktır.

Bir Malraux kişisi olarak Enver Paşa ya da "*Küçük düşme utancı*"...

Entelektüel kimliği ve eylem/serüven tutkusuyla tipik bir Malraux kişisi olan Vincent Berger ile, Enver Paşa'nın ihtiraslı, enerjik, eylemci/serüvenci, hayalci kişiliği arasında bir yakınlık olduğuna kuşku yoktur. Entelektüellik, Avrupalı ya da Asyalı olsun Malraux kişilerinin en başat özelliğidir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının yol açtığı büyük yıkımlar, alt üst oluşlar içinde derin bir "değerler bunalımı"yla yüzleşen Avrupa'dan uzaklaşan Malraux kişilerinin bir bölümü Yakın Doğu (Türkiye) ve Uzak Doğu'da (Hindiçini) 1908-1930 yılları arasında yaşanan büyük tarihsel oluşumlar (savaşlar, ayaklanmalar, devrimler) içinde yer alarak, yazgı, ölüm, insanlık durumunun trajikliğiyle somutlaşan derin bir iç huzursuzluğunu, varoluş sıkıntısını etik ve metafizik düzeyde sorgulamaya, aşmaya çalışırlar. Eleştirmen Lantonnet Malraux'nun "mitoloji"ye dönüşen tarih algısına yaptığı vurgu yerindedir: "*Tarihsel bir gerçeklikten çok, Malraux romanı 'epope'ye ve mite doğru evrilir* (...) *Tarihin itici gücü sadece sınıf çatışması değil, bireysel ve ortak kahramanlıklardır da. Devrim etik değerlerin gerçekleşmesinin yollarından biri olur".* [16] Hiçbir şey bir davaya, bir ideolojiye körü körüne bağlanmış bir "militan" kadar uzak değildir Malraux kişilerine. Kişileri belirleyen bireysel bilinç eylemle gelen bir kazanımdan çok, önceden var olan bir entelektüel birikim ve duyarlılığın eylem içinde somutlaşıp keskinleşmesidir. Ancak, bu noktada göz ardı edilmemesi gereken nokta, Malraux'nun anlatısına konu ettiği, özel düşünsel/tinsel yetenek ve niteliklerle donattığı kişiyi, bireysel bilinci tarihsel olgunun, kitlesel eylemin, onu yönlendiren ideolojinin önüne çıkarmasıdır.

Malraux *Les Conquérants* (*Fatihler*) [17]romanındaki "*Sonsöz*"de şöyle der: "*Bu kitabın Tarih'le ilişkisi yüzeyde kalıyor. Kitap bugüne kadar gelebildiyse, Çin deviriminin şu ya da bu bölümünü anlattığı için değil, eylem kabiliyeti ile kültür ve bilinci kendisinde birleştiren bir kahraman tipi ortaya koyduğu içindir. Bu değerler dolaylı olarak o zamanki Avrupa'nın da değerleriydi"* [18]. En genel anlamıyla Tarih, dolayısıyla coğrafya bir "dekor", ideolojiler bir "gerekçe", değerler de "Avrupa değerleri" olunca, hem onların içinde, hem de üstünde "*Avrupa değerleri*"ni, "Avrupamerkeziyetçi"liği tek düşünsel ölçüt yapan bu "*kahraman tipi*"nin sıradışılığı daha iyi anlaşılır. Vincent Berger'nin İstanbul Üniversitesi'ne atanmasından kısa bir süre sonra, Nietzsche'den yola çıkarak verdiği "eylem felsefesi" dersleriyle başlayan dikkat çekici yükselişinin nedenlerini de "*eylem kabiliyeti ile kültür ve bilinci"* şaşırtıcı bir yetkinlikle birleştirmesinde aramalıdır. Bu çerçevede, Malraux ile Gide arasında 1935'lerde geçen şu diyalog ilginçtir:

> *"Gide-Kitaplarınızda hiç aptala rastlanmıyor.*
>
> *Malraux - Canımı sıkmak için yazmam da ondan. Aptallara gelince, hayat zaten yetiyor onlara.*
>
> *Gide - Bence daha çok gençsiniz de ondan..."*[19]

Malraux'nun güçlü bir entelektüel birikimle donanmış "kahraman"ı XX. yüzyıl romanının da en ilginç figürlerinden biridir. "Kahraman", kendine özgü dili, hayatı, dünyayı, varoluşu, tarihi, eşyayı, zamanı yorumlama biçimiyle, *"...'kolektif' içinde kalarak 'kendi olmak', 'kendi adına' hareket edebilme bilincini taşıyan ve 'eylem'e katılarak düşünsel ve moral hayatını kurabilme cesaretini gösterebilendir"*.[20] Dahası, Malraux, yarattığı "kahraman"ın Tarih'e, olgulara kendi içinden bakabilen "şamanist" bir yönü olduğunu kesinler. "Şamanlık"a yüklenen "doğaüstü" (gerçek olmayan) nitelikler ile Malraux'yla neredeyse özdeşleşen "mitomani" arasında sadece derece farkı olduğu düşünülürse, Malraux'nun, "*Vincent Berger'nin* gücü de güçsüzlüğü de biraz şaman *olmasından geliyor"*[21] sözü boşuna değildir. Tarihçi Perrine Simon-Nahum da, kişiliği konusunda "*romanları, biyografiden daha fazla yanıt sağlamaz"* ya da "*Mit* (...) *Malraux'nun hayatının ayrılmaz bir* parçasıdır" [22] derken, Malraux ve onun sözcülüğünü üstlenen kahramanlarıyla ilgili bu temel olguya dikkat çeker.

Vincent Berger'nin Jön-Türk hareketine ve Enver Paşa'nın Turan ülküsüne duyduğu ilginin ideolojiyle ya da Berger'nin Türklerin Turan bayrağı altında birleşmesini her şeyden fazla istemesiyle kuşkusuz bir ilgisi yoktur.[23] Onun, tüm Malraux kişileri gibi "eylem"e atılmasında kendine göre nedenleri, tutkulu gerekçeleri vardır: *"Avrupa'dan kaçma isteği, tarihin çağrısı, yeryüzünde bir yara izi bırakma hırsı, softaca bir hırs, açıklık kazanmasında kendinin büyük payı olan bir ülkünün büyüsü, kavga arkadaşlığı, dostluk hep birbirine karışıyordu"* [24] Jön-Türk hareketinin II. Abdulhamid'e karşı başlattığı ayaklanma ve özgürlük

taleplerinin Berger için, dışa vurulmamış da olsa Hindiçini'de patlak veren Çin devriminden farklı bir yanı yoktur, çünkü her iki coğrafyada da karşı konmaz bir eylem tutkusunun güdülediği kişiler, önlerinde olayların gelişimine göre nasıl bir seyir alacağı belli olmayan bir "eylem alanı"nın açılmakta olduğunu görürler. Vincent Berger de Enver Paşa'nın Turan ülküsü üzerinden insanlık durumuyla ilgili düşüncelerini sorgulayacak bir ortamın doğduğunu düşünür. Ancak, Berger başlangıçta Turan ideolojisinin çekimine kendisini kaptırmış görünse de, bahsi doğrudan Enver üzerinden oynamayı yeğler, çünkü olayların seyrini tek başına değiştiremeyeceği ortadadır, ama nüfuzunu kişi üzerinden dilediği gibi kullanabilme olanağı vardır. Eleştirmen Gaëtan Picon'un, Vincent Berger-Enver Paşa ilişkisinin II. Dünya savaşı sonrasındaki Malraux-De Gaulle ilişkisinin habercisi olduğunu söylemesi nedensiz değildir.[25] Vincent Berger, gençliği, hırsı, kibri, enerjisi, hayalciliği, romantik ateşliliği, ataklığı, serüven tutkusu, karizmatik kişiliğiyle gerçek bir eylemcide bulunması gereken pek çok özelliği bulur Enver'de.[26] Bir kumarcının sadece oynadığı oyuna yoğunlaşması gibi, her ikisi de aynı ideolojik ülküye, aynı siyasal eyleme, Orta Asya Türklerini bir araya toplayacak Turan ülküsüne odaklanırlar.

Berger Türklük idelojisini (Pantürkizm) öne çıkaran Jön-Türk hareketinin "*Müslümanların halifesi*" II. Abdulhamid'in islam birliği (Panislamizm) politikasından farklı olduğunu çabucak görür. Bu nedenle *Jön*-Türk hareketini İslâmi yörüngesinden uzaklaştırarak, Batılı anlamda "devrimci" bir çizgiye sokmak ister; haftalar boyunca hareketin siyasal ve askeri boyutunu Enver'le konuşur, tartışır; sokak çarpışmaların yönlendirecek deneyimli "devrimciler"den oluşan bir milis gücü oluşturmasını önerir. Ancak, bu konuyla ilgili hiçbir eylemden söz edilmez bu bölümde. Berger 1911'e doğru Enver'le gittiği Trablusgarp'ta kabileleri gerilla örgütlenmesiyle birleştirerek İtalyanları geri püskürtür.[27] Istanbul'a dönüşte, Enver yönetimi ele geçirir; Ruslarla barış sağlanır. Artık *"İstanbul'da kurulacak saçma bir Cumhuriyet yerine başkenti Semerkant olacak bir imparatorluk kurmalıyız"*[28] düşü her ikisini de büyülemeye başlar. Enver'in dışında, Alman Büyükelçiliğinin de yönlendirmesiyle Berger Afganistan'a, Turan ülküsü çerçvesinde Orta Asya Türkleriyle ilişkiye geçmek, "*bağlar kurmak*" için keşif gezisine gönderilir.[29]

Berger'nin aylar süren Orta Asya gezisi, önceden hiç aklına getiremediği düşkırıcı bir hakikatle yüzleştirir onu: İstanbul'dan Hindistan'a uzanan, *"Harabeler ortasında, dağlarının çıplaklığı ve göklerinin pırıl pırıl beyazlığı içinde gecegezenler* ("somnanbule") *gibi dolaşan bu halkı ayakta tutan tek çatı kemikleşmiş bir* İslâm"ın[30] hüküm sürdüğü bu yazgıcı (fatalist) coğrafyada "eylem"e yer yoktu. Küçük hanlıklar, kabileler, göçebe topluluklar halinde Asya bozkırlarını dolduran bu geri kalmış halkları yüzlerce yıldır hayatta kalma dürtüsünden, "ahret düşüncesi"nden başka bir şey ilgilendirmiyordu. Onları bir arada tutan tek güçlü yasa Enver ve Berger'nin peşinden koştuğu "Türklük bilinci" değil

(pantürkizm), "*Kur'an yasası*"ydı (panislamizm)[31]. Vincent'ın ilk izlenimleri düş kırıcıydı. Berger'nin Trablusgarp'ta da tanığı olduğu "İslâm'ın organik *bütünlüğü*"yle uyumlu "*ruh çıplaklığı*", burada "ritüeller"le kendisini gösteriyordu. Berger Trablusgarp'ta "*eylem*" gerçekleştirmişti, burada ise konuşmaktan öte bir şey yapamıyordu... Her yerde aynı iç huzursuzluğu, aynı hiçlik duygusu, aynı "*müslüman* sıkıntısı"... Berger'nin Gazne'deyken yakalandığı "dizanteri" ve bir "deli" tarafından dövülmesi de uğruna hayatını tehlikeye attığı "Turan büyüsü"nden uyanmasını, gerçeğe dönüşünü hızlandırır: "*Türkleri yeni yeni coşturan ve belki İstanbul'u kurtarmış olan Turan yoktu.*"[32] Ancak, Berger "*kendisini tutkusundan kurtaran şey*" olduğunu düşündüğü *"Küçük düşme utancı"yla* [33] birlikte, Enver ve onun Turan miti üzerinden adı çevresinde oluşturmayı düşündüğü "*efsane*"nin, masal kahramanlığının çökmekte olduğunu görür. Tam da bu noktada Malraux'nun, "*La Voie royale*"de (1930) Perken'e söylettiği, "*Kral olmak ahmakça bir şey; önemli olan bir krallık kurmaktır"*[34] sözünü hatırlamış olması muhtemeldir. Berger de "kral" olmanın değil, "eylem"iyle gücünün ve bilincinin eseri olacak bir "krallık" yaratmanın peşindedir.[35] Berger Port Said limanında Enver'le buluştuğunda Turan'ın varlığı konusunda onu ikna edemez ve kaçınılmaz olarak "*aralarında çok içten bir bağın kopmuş olduğu*nu" fark eder[36]. Berger Asya deneyiminden önce, Enver'in askeri ve siyasal plandaki yükselişini biraz da "talih"le, döneminin koşullarıyla açıklar: "*Enver'in kendine en umulmadık yerlerde hep yardım etmiş olan talihine inancı bir softalık haline gelmişti"*.[37] Gerçekte ise, Enver üzerine oynadığı kumarda Enver'in "entelektüel" olmaması onu yanıltmıştır. Çünkü eylemi besleyen ciddi bir entelektüel/düşünsel donanım olmayınca, tarihsel olayların seyrinin doğru yorumlanması olası değildir. Enver'le yaşadığı sorunun, düşkırıklığının, "*aralarında çok içten bir bağın kopmuş* olmasının bir nedeni de budur. Bir ikinci neden de, insanın bu dünyadaki varoluşunun önceden tanrısal yasalarla belirlenmiş olduğuna kesenkes inanan, varlığı, yazgıyı, ölümü, insanlık durumunu sorgulamaya ihtiyaç duymayan bir insan topluluğuyla var olan düzeni, hayatı, dünyayı değiştirmeye yönelik kolektif bir eyleme, devrim ruhunun doğurduğu "*kardeşçe bir dayanışma*" içinde bir savaşıma girişilemeyeceğidir. Eylemin amaçlarını, alacağı doğrultuyu, olası sonuçlarını belirleyen şeyin bilinç olduğunu bilmedikçe hiçbir yere varılamazdı. Enver, kendi içinde bir "ideoloji" olan "Turan"dan hareket etmiş ve orada kalmıştır. İşte Enver bunun farkında değildir. Malraux'nun isyankâr kahramanları "kolektif dava" üzerinden "yazgı"ya, "ölüm"e, kendilerine dayatılan "insanlık durumu"na başkaldırırken, bu kavramlar Enver'de yoktur. Enver, İslâm dininin "yazgı"yı, "ölüm"ü tanrısal iradeye bağlaması nedeniyle, Malraux kahramanlarının yüzleştiği "trajik" kavramına, özgürlük-fatalite (yazgıcılık) savaşımına yabancıdır. Enver'in, Malraux'nun, "*Her serüvenci bir mitomandan doğar"*[38] sözü doğrultusunda bir "*mitoman*" olduğu söylenebilir mi? Kuşkusuz, Enver Malraux kişileri gibi bilinçli bir "*mitoman*" değildir. Onunki daha çok var olmayan bir şeyi

varmış gibi düşünmekle sınırlıdır. Öyle de olsa, Malraux Enver'de "eylem bilinci"nin var olduğunu duyumsatmak ister okurlara. Oysa, Enver'in ortaya koymaya çalıştığı "eylem"in Berger'yi güdüleyen varlık bilinciyle, devrimci atılımla hiçbir yakınlığı yoktur. Port Said görüşmesinde, Malraux'nun Enver'e, "*Turan daha kendinin bilincinde değilse, ona bu bilinci kazandırmak bize düşer"*[39] biçiminde bir cümle söyletmesi "entelektüel" olmayan Enver'e uygun düşmediği gibi, onun bu eksikliğini göz ardı etmek için de inandırıcı değildir; çünkü Enver altı yıllık bir yol arkadaşlığının sonunda hep aynı insan; hep "*hayal ettiği şey*" olarak kalmıştır. Onun, "(Asya'ya) Önce bir Müslüman yollamalıymışım" sözü[40] kadar, Berger'nin Enver'den ayrılırken "*aralarında köklü bir şeyin yıkıldığını"* düşünmüş olması da bunu doğrular niteliktedir. Her şeye karşın, Malraux'nun Enver'i bir tür "araf"ta tutmaya çalışması ancak kişisel sempatiyle açıklanabilir. Nitekim, Vincent Berger için asıl suçlu"*kendi yazgısını yadsıyan bu budala, bu yalancı Orta Asya'ydı. Ve inançlarını paylaştığı herkesti"*r[41] diyerek, Turan başarısızlığının ardından yaşadığı utancın faturasını ne tam olarak kendisine, ne de Enver'e, onun entelektüel yetersizliklerine çıkarır. *"Eylemin, uğrunda tehlikeye atılacak hayata değmesi gerekirdi. Sorun yenilmek de değildi; çünkü yenilmek –bir savaşımın, bilinçli bir savaşımın ardından– bir bakıma gücünün sınırlarının ötesine taşmaktı; Malraux'da, insan yenildikçe büyürdü."*[42] Oysa, bir Malraux kişisi olarak Vincent Berger bırakalım "yenildikçe" büyümeyi, kendisini aşağılanmış hissederek ayrılır müslüman coğrafyasından. "Avrupa'ya dönüş"ün Vincent Berger için bu kadar acil ve gerekli olmasının "*Avrupa'dan uzaklaşma*"yla aynı gerekçelerle farklı bağlamlarda örtüşmesi bir rastlantıdan fazlasını ifade ediyor: *"... tarihin çağrısı, yeryüzünde bir yara izi bırakma hırsı, softaca bir hırs, açıklık kazanmasında kendinin büyük payı olan bir ülkünün büyüsü, kavga arkadaşlığı, dostluk hep birbirine karışıyordu"...*[43]

"Avrupa'ya Dönüş" ya da "*peçesiz hayat*" özlemi

Son birkaç ay dışında, Vincent Berger Türkiye'de Enver Paşa'nın yanında geçirdiği altı yıl boyunca bir "dünya vatandaşı" gibi kendisini hiçbir yere, hiçbir toprağa ait hissetmez. Çünkü, der, *"nasıl yaşayacağını kendi seçen bir adamın yurdu* (vatanı)*, en büyük bulutların geldiği yerdir*"[44]. Ancak, Enver'in özel elçisi olarak dolaştığı Asya bozkırlarında tanığı olduğu "*ruh çıplaklığı*", *kefen renginde"* şehirler bir "*yurdu*", bir vatanı, bir üst kimliği (Avrupalılık) olduğunu hatırlatır birden ona; derin bir düş kırıklığı yerini aynı derecede güçlü bir Avrupa özlemine bırakır:

> *Balçık ve merteklerle örülmüş kapıların önünde, ayakları* özengide *dalgın dalgın bekleşen perişan kılıklı atlılar... kadınlar gibi saklı evlerin önünde, penceresiz sokağın kumları üstünde kup kuru bembeyaz bir at kellesi ve içerde tek eşya: duvarlar, gök ve Allah"*[45] (...)

> "*Panayır pastası gibi pembemsi boyanmış şehirler, sokakta gölgelerinin ardından giden dalgın maymun sürüleri ve... Deniz ! Ah nerde yeşil Avrupa ! Gecenin içinde lokomotif düdükleri, geç kalmış faytonların çan ve nal sesleri...* [46]

Oysa, Malraux'nun Asya romanlarındaki Avrupalı kişiler eylemlerinde başarısız da olsalar kaçtıkları Avrupa'ya özlem duymadıkları gibi, dönmeyi de düşünmezler. Enver Paşa bölümünde ise, hızlandırılmış tarihsel süreç içinde olayların gelişimi, Malraux'nun diğer romanlarındaki gibi çatışmalı sahneler, gerilimli konuşmalar, meydan okuyucu yüzleşmeler içermez. Öyküleme düz ve sıradan bir röportaj tekniğiyle verilir. Özellikle, III. alt bölümde Berger'nin Afganistan yolculuğunun her aşaması dönüş yoluna ayarlanmış gibidir. Kuşkusuz bu dönüş Berger'nin, romanın II. bölümündeki Altenburg toplantılarına katılabilmesi için gereklidir, ancak dönüş psikolojisinin Malraux'nun İslam'la ilgili olumsuz görüşleriyle ve içselleştirilmiş bir Avrupalık kimliğiyle ilişkisi de göz ardı edilmemelidir.

Berger'nin Avrupa'ya dönüşü fiziksel olduğu kadar zihinsel bir dönüştür de. Turan'ın boş bir düş olduğu gerçeğiyle yüzleşinceye kadar, sanki zihninin bir yanı askıya alınmış, diğer yanı ise Müslüman-Türk coğrafyasında üstlendiği görevin gereklerine odaklanmıştır: "*Turan onun için o kadar vardı ki, yok olabileceği bir an aklından geçmemişti* (...) *Bütün bu son aylarda her şeyi yalnız turan masalı açısından görmüş, olan biten her şeyi yalnız bu masala bağlamıştı*"[47] Sadece Tanrı'sıyla, öteki dünya'yla ilgilenen ve hayatı çöldeki deve adımlarının mekanik ritmine uyarlanmış gibi ağır, tekdüze yaşayan "Doğulu insan"ın içine gömüldüğü eylemsizlik, durağanlık; "İslâmın *alt edilemez uyku hâli*" kısa bir zaman içinde Vincent Berger'ye, kendisini "*tutkusundan kurtaran şeyin ne olduğunu"*[48] gösterir: "*Küçük düşme utancı*".[49] Ancak, Berger'nin Müslüman coğrafyasında tarihin gerekirlilikleri nedeniyle yüzleştiği bu aşağılanmaya karşın, dönüş sonrasında altı yıl önceki düşünsel/felsefi gündemi bulması bir çelişki değildir. Çünkü, katıldığı Altenburg toplantılarında tartışılan "*insan yaptığı şeydir"*, eylemlerinin toplamıdır görüşü[50] yenilgiyi de insana öğrettikleri açısından bir kazanç olarak düşünmeyi gerekli kılar.

Berger'deki dönüş psikolojinin en ilginç yanlarından biri, -anlatıcının insanlık durumuyla ilgili metin içine serpiştirdiği birkaç cümleyi saymazsak[51]-, yazım biçiminde gözlemlenen şaşırtıcı değişimdir. Bölümün başından itibaren metne egemen olan kuru, düz öyküleyici dil, Avrupa'ya dönüşle birlikte ritmik, akıcı, çağrıştırıcı bir şiirselliğe dönüşür. Hayatın her alanında gözlemlenen canlılık dilde, ifadede de belirir; stilistik kaygı önem kazanır; görüntüler peş peşe gelir, üst üste çakışır; yaşam doğal seyrini yakalar, çağrışımlar birbirini izler; Asya'daki boşluk duygusu, "*müslüman* sıkıntısı" Avrupa'da yerini taşkın bir heyecana, bir nehir akışına bırakır:

> "*Afganistan'da kaç kez en çok neyi özlediğini düşünmüştü. Tren dumanlarını, güneşli asfaltın, akşam kahvelerinin kokusu, banyo odaları ! Orta-Asya'da birkaç ay geçtikten sonra uykuda, durup dinlenmez develerin, Afgan atlarının sırtında hep renk renk sokak afişleri, tavanına kadar resim dolu müzeler gelirdi gözünün önüne. Ama o gün merdivenleri koşa koşa indikten sonra bakmaya doyamadığı şey hiç aklından geçmemişti: Dükkân vitrinleri* (...) *eczane, tunç biblolar, kasap, çörekçi, meyvacı ve sebzeciler... Ama etler ne kadar kırmızı, şeftaliler ne kadar küçük ve soluktu. Kimi vitrinler dakikalarca tuhafına gidiyordu: takma ayaklar, saatler, çiçekler, korseler, takma saçlar, topuzlar, ölüm çelenkleri... Kocaman aynalardan vitrinlere bakan kadın yüzleri de vardı. Babam artık onlara daha alıcı gözle bakıyordu, Avrupa'da hiç görmediği, Asya'nın hiç bilmediği bu ince belli bedene yapışık cüretli urbalar şaşırtıyordu onu. Bununla birlikte, Müslüman peçesinin yokluğu, yüzlerin apaçıklığı Avrupa'ya acı bir sadelik veriyordu. Bu yüzlerde insanın gördüğü çıplaklık değil, iş kaygı, gülüş, bir kelimeyle hayattı: peçesiz hayat."*[52].

Artık ne Enver, ne Turan düşü, ne de bir "iz" bırakamadan döndüğü Müslüman Asya... Altı yıl önce terk ettiğini yeniden bulma şaşkınlığı, günlük sıradanlığı içinde hayatı geçerken duymanın naif tuhaflığı, bir sinema şeridi gibi birbirini izleyen kent peyzajları, görüntüler, yüzler, sesler, renkler, "*yaz gürültüleri*", "*tramvayların takırtıları*", evler, bürolar, mağazalar, vitrinler, fabrikalar, "*vals ve çingene romansı*", "*tango sesleri*", gazeteler, moda, "*karnaval kılığına bürünmüş kadınlar* "... Vincent Berger'yi kuşatan bu tuhaf duyarlılık "*yeni gördüklerinden çok yeniden gördüklerinden geliyordu*".[53] Berger aşina olduğu bir kentte, Marsilya'da, Avrupa hayatının "*bulanık akışı*"nı seyre dalarken, "önünden geçip gidenlerin" ardından tuhaf bir uzaklık, yabancılık, yalnızlık duygusuna kapılır bir an. Bu durum, gerçekte diğer Malraux kişilerinin de yüzleştiği temel bir sorunsalı, Avrupa kültürünün, Avrupa değerlerinin vazgeçilemezliğini; diyalektik bir temelde çatışmayı, bunalımı yaratan nedenlerin çözümü de içerdiğini gösterir:

> *Malraux, çağdaş Avrupa'daki 'değerler bunalımı' ve onun yol açtığı sıkıntıdan ne kadar kaçmak isterse istesin, kişileri aracılığıyla kendisini nereye taşırsa taşısın, sonuçta, Vincent Berger gibi hep 'Avrupalı' kalmıştır. 'Batı Dürtüsü'ndeki Çinli, 'İnsanlık Durumu'ndaki Asyalılar hep Malraux'nun değişik yüzleridir. Ancak, Enver'in öyküsünde de görüldüğü gibi, Asya'nın doğusunda kendi versiyonlarını bulan Malraux, Enver'e duyduğu tüm sempatiye rağmen, yüzünü kesin bir biçimde Anadolu ve Batı Asya'ya kapatmıştır. Doğu Asya'yı Malraux'nun* gözünde çekici kılan dünyanın bu bölgesinin Av*rupa'ya uzaklığı, egzotizmi ya da bu bölgenin bir bölümünün Avrupa sömürgesi olması mıydı? Yani bu, bir bakıma bir tür sömürge*

> *ilişkisi nedeniyle kurulan bir yakınlık mıydı? Belki. Ancak, böyle bir varsayımın dışında Malraux'yu buraya çekenin daha çok, bu bölgede bir "devrim", başka bir deyişle Avrupa düşüncelerinden beslenen bir "devrim", "entelektüel" bir oluşum olduğu söylenebilir.*[54]

Oysa, Osmanlı Devleti'nin kendi tarihselliği içinde yaşadığı olaylar, Enver'in kişiliğinde somutlaşan Turan ideolojisi hem kolektif, hem de bireysel düzeyde Malraux'nun ve kişilerinin Avrupalı kimlikleriyle örtüşmeyen özellikler içerir. Vincent Berger'nin Enver'i , bu gözüpek, tutkulu, sadece oynadığı oyuna odaklanan, ancak Batılı anlamda "entelektüel" olmayan Türk generalini, tüm güçlüklerine karşın Turan düşünün gerçekleşmesinde sonuna kadar desteklemek yerine, yarı yolda bırakıp romanın izleyen bölümlerinde bir Alman subayı olarak Ruslara karşı savaşa katılması anlaşılır bir durumdur. Bir Avrupalı "entelektüel" olarak Vincent Berger'nin Müslüman-Türk kültür coğrafyasında din ve ırk temelinde yüzleştiği dramatik olayların ardından gelen dönüş öyküsü, bireysel özgürlüklere odaklı Avrupa değerlerinin, Avrupa kültürel kimliğinin önceliği kadar, bu değerler bağlamında yaşanan tüm çatışmaların çözümünün de yine Avrupa olduğunu gösterir Malraux'ya.

Sonuç

Paris'te Doğu Dilleri Bölümü'nü bitirip, 1908'te İstanbul Üniversitesi'ne atandığında, Vincent Berger'nin zihnindeki Doğu'nun, özellikle de dillerine aşina olduğu Müslüman-Türk dünyasının alışılmış "egzotik Doğu"ya benzemeyen farklı bir çekim odağı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Başlangıçta bu çekimin ne yönde gelişeceği konusunda Berger'nin de açık bir fikri yoktur. Ancak parlak zekâsı ve hitabet gücü, felsefi donanımı ve serüven tutkusu genç Berger'yi, benzer kaygılarla Avrupa'dan Asya'ya (Hindiçin) kaçan diğer Malraux kişileri gibi, kolektif halk ayaklanmaları içinde eylem yeteneklerini sınayacağı, insanlık durumuna yönelik kimi temel sorunlarla yüzleşeceği; entelektüel olgunlaşmasına katkı yapacak tarihsel bir çatışma ortamına sokar. Ancak, bu noktada eylemin yapılacağı kültürel coğrafya kadar, eylemin kime/neye karşı yapıldığı da temel bir stratejik öngörüyü gerekli kılar. Vincent Berger'nin Enver'in danışmanı olarak Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı düzenlediği gerilla savaşı, ayrıntılara girilmemiş de olsa, "kardeşçe bir dayanışma" içinde işgalci, emperyalist bir ülkeye karşı verildiği için Berger'nin (Malraux'nun) gözünde, Asya'daki antiemperyalist mücadeleler gibi "meşru" bir temele oturur; ancak, Enver'in "*Edirne'den Orta Asya içlerine, İpekyolu'nun Çin vahalarına dek"* bütün Türkleri ırk (Türk milliyetçiliği) ve din (islâm birliği) zemininde birleştirmeyi amaçlayan Turan ülküsünün ("*Jön-Türk imparatorluğu*") gerçekleşememesi nedeniyle, Vincent Berger altı yıllık Türkiye serüvenini, Arap çöllerinde Müslüman halkı Türklere karşı ayaklandıran İngiliz eylemci Lawrence'e takılan "Çöl Fatihi" ünvanına denk gelecek

bir ünvanla, "Turan Fatihi" ünvanıyla taçlandırma olanağından mahrum kalır. Berger bu başarısızlığın sorumluluğunu "harabeler" içinde uyuklayan müslüman halka, "*kemikleşmiş islâm*"a, "*Kur'an yasası*"na, "*kendi yazgısının yadsıyan bu budala, bu yalancı Orta Asya*"ya çıkarsa da, derin bir düş kırıklığı ve aşağılanma duygusu içinde Avrupa'ya dönüş gerekçelerini Altenburg toplantılarına katılma gibi sadece "romanesk" nedenlere indirgeyemeyiz. Turan ütopyasının çöküşünün ardından, Berger'nin, kendi "iz"lerine, köklerine dönüşle somutlaşan Avrupalılık kimliğini Müslüman Asya'yla yüzleşerek daha yoğun duyumsadığı bir gerçektir. Berger'nin Turan'ın var olmadığına dair sözlerine karşılık, Enver'in, "Önce bir Müslüman yollamalıymışım" sözlerini de bu çerçevede görmek gerekir. "Öteki" üzerinden kendi kimliğini kesinleme önyargısız değerlendiriliyorsa anlamlıdır. Enver'in Berger'nin eleştirilerindeki gerçeklik/haklılık payını ve Avrupa'ya dönüşünün nedenlerini Berger'nin, "*Müslümanların yaşamı evrenin yazgısında bir rastlantıdır"*[55] sözündeki gibi, Müslüman Doğu dünyasını anladığı derinlikle anlamış olduğunu söyleyemeyiz. Berger, Malraux'nun *Umut* romanındaki "*Mümkün olan en geniş deneyimi bilince dönüştürmek*" sözünü Müslüman Asya deneyimini "bilince dönüştürme"kle başarmıştır, en azından romanın II. bölümündeki Altenburg toplantılarında Avrupa kültürüne yaklaşımındaki felsefi derinlik ve eleştirel tutumuyla.

Port Said'deki görüşmenin ardından Berger de, Enver de kendi pozisyonlarını korurlar. Benzer konumlanmayı karşılıklı olarak, kişilerin içinden çıktıkları kültür coğrafyaları bağlamında da görmek olasıdır. Altı yılın sonunda, ne Berger'nin müslüman Asya'da, ne de bu "ümmet coğrafyası" halklarının Berger üzerinde bırakacağı bir "iz"i olacaktır. İnsanın/insan yazgısının, hayatın, toplumun her şeyin tanrısal yasalarla, dogmatik değerlerle belirlendiğine; ölümün "mukadder", hayatın anlaşılır bir şey olduğuna inanan; "sorgulama", "çatışma", "yüzleşme", "hesaplaşma" kavramlarına aşina olmayan Müslüman Doğu insanı ne kadar da uzak ve yabancıdır Berger'ye, ve de Berger ne kadar da naifçe inanmıştır yüzlerce yıldır değişmeden gelen bu yapının, uzak Asya'da, Çinhindi'deki gibi siyasal bir halk hareketiyle dönüştürülebileceğine. Berger Avrupalı, Enver müslüman Türk kimliğiyle ortak bir ülkü (panturanizm) çevresinde var olmak, karşılıklı olarak tanımlanmak için birbirlerine ihtiyaç duyarlar; ancak başlangıçta siyasal eylem planında bu birlikteliği, "yazgı ortaklığı"nı yaratan Tarih, sonuçta onları ideolojik, kültürel, entelektüel planda ayırandır da... Malraux'da 1926'da *La Tentation de l'Occident* ile başlayan Doğu-Batı karşılaşması, diyaloğu, sorgulaması, yüzleşmesi 1943'te *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*'yla, Enver "epizod"uyla son bulur. "Tarih'in çağrısı" karşı konmaz biçimde "Avrupa'nın çağrısı"na, çekimine, baştan çıkarıcılığına dönüşür. Çünkü, "*Kabil'de, Konya'da yalnız Tanrı'dan konuşulabilirdi*"[56], oysa tavanlarına kadar kitap dolu Altenburg'un eski manastırında felsefi, metafizik düzeyde yazgı ve ölüm karşısında "insan kavramı"nın, kültürün, sanatın dayandırılabileceği temeller sorgulanıyordu.

NOTLAR

1 Malraux, yazarlık yaşamı kadar biyografisini de hep gölgede tutmuştur; romanlarında anlatıcı ya da kahramanlar ile arasında bir özdeşlik ilişkisi varmış duygusu yaratarak biyografisine gizemli bir hava katmış; adı çevresinde bir "efsane" oluşturmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, kişi ya da olay düzleminde otobiyografik izlenimi veren ögelerin "doğru" ya da "yanlış" olmalarının değil, anlatılan olay çevresinde olabilirlilik, yaşanılabilirliklerinin önemli olduğunu söylemesi sanatsal yaratıda "yaşanmışlık" ve "kurgu" ilişkisinin ötesinde, "mitomani"yi meşrulaştırma girişimi olarak değerlendirilmiştir. Malraux'nun "mitomani" sınırlarının kimi zaman özel yaşamını da kapsadığını belirtmek gerekir.

2 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, Çev.Tahsin Yücel, Sel Yayıncılık, 2017, s.9.

3 Malraux, *Les Noyers de l'Altenburg*'un 1948'deki ikinci baskısından sonra, 1950'li yıllardaki kimi söyleşilerinde *La Lutte avec l'ange*'ı yeniden ele almayı düşündüğünü belirtse de, bu proje gerçekleşmeyecektir. (Bkz. *André Malraux, Oeuvres Complètes II*, Gallimard, Paris,1996, s.1607-1608.)

4 André Malraux'nun toplu eserleri arasında (*Oeuvres complètes*, Gallimard, 2004) iki cilt olarak yer alan yaklaşık 3000 sayfalık bu anıtsal eser (*Les Ecrits sur l'art*) antik dönemlerden günümüze sanat üzerine (resim, heykel, edebiyat, sinema) denemelerini içermektedir. *La Psychologie de l'art*'ın yeni bir baskısı olan *Les Voix du silence* (1951), sırasıyla *Le Musée imaginaire*'i (1947), *La Création artistique*'i (1948), *La Monnaie de l'absolu*'yü (1949) kapsar. *Saturne* 1950'de, *Le musée imaginaire de la sculpture mondiale* 1952'de, *Des bas-reliefs aux grottes sacrées* ve *Monde chrétien* 1954'te, *La Métamorphosae des dieux I* (*Le surnaturel*) 1957'de , *La Métamorphose des dieux II* (*L'irréel*) 1974'te, *La Métamorphosae des dieux III* (*L'intemporel*) 1976'da yayımlanır.

5 André Malraux'nun 1967'de yayımladığı *Karşı Anılar*'ı (Antimémoires) kronolojik bir biyografik düzen ve konu bütünlüğü izlemeden hayatında iz bırakmış tarihsel ve siyasal olayları (savaşlar, devrimler, sömürgelerin bağımsızlaşması), hayali diyaloglarla süslediği kişileri (De Gaulle, Mao, Gandi, Nehru, vb.) ve çeşitli ülkelere yaptığı ziyaretleri konu almaktadır. Hatırlama ("réminiscence") Malraux'da her zaman "yaratma", "kurgulama" ve "yorumlama"yla bir aradadır.

6 *Les Conquérants* (*Fatihler*,1928)*, "La Voie royale* (*Kral Yolu*, 1930)*, La Condition humaine* (İnsanlık Durumu,1933).

7 *Le Temps du Mépris*, (*Horgürü Zamanı*,1935)

8 *L'Espoir* (*Umut*,1937).

9 Malraux 1940'tan itibaren Direniş'in içinde olduğunu söylese de, başlangıçta Direniş hareketine mesafeli durmuş; sonradan Direniş içindeki konumu ve "*eylem*"leriyle ilgili yakın çevresi ve eleştirmenlerce çeşitli çekinceler dile getirilmiştir.Malraux'nun Fransız Direniş Hareketi'ne etkin olarak katılma tarihi 1944'tür. Malraux'nun Alsace Tugayı'nın başına geçtiği 9 Eylül 1944'ten 16 Mart 1945'e kadar toplam altı aylık bir aktif direniş öyküsü vardır.

10 Sabahattin Eyüboğlu *Les Noyers de l'Altenbourg*'un Enver Paşa'yı konu alan I. Bölümünü 1965'te bağımsız olarak *Turan Yolu* adı altında yayımlamıştır (Çan Yayınları). Kitabın tam metin olarak Tahsin Yücel tarafından yapılan çevirisi ise 1966'da yayımlanmıştır (Ataç Kitabevi). İncelememizde yapılan alıntılarda her iki metinden de yararlanılmıştır.

11 Tarih boyunca Fransa ile Almanya arasına birçok kez el değiştiren Alsace bölgesinde yaşayan Berger ailesini üç kuşak üzerinden konu alan romanın girişi ve son bölümü oğul-anlatıcının; I, II ve III. bölümleri I.Dünya Savaşı'na Alman ordusunda katılan ve Rus cephesinde ölen anlatıcının babası Vincent Berger'nin ve diğer aile fertlerinin öyküsünü anlatır. Kitabın başında oğul 21 Haziran 1940'da, Alman işgalinin hemen ardından Chartres kampında tutsaktır; kitabın son (ek) bölümünde ise, Fransız askeri olarak Almanlara karşı savaşır.

12 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, çev. Tahsin Yücel, s.20.

13 A.g.e., s. 80.

14 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, çev. Tahsin Yücel, s.61.
15 Evelyne Lantonnet, *Malraux et le roman*, Ellipses, Paris, 1966, s.29.
16 A.g.e., s.50.
17 *Les Conquérants*'ı *Kanton'da İsyan*" adıyla Türkçeye çeviren Attila İlhan'ın bulduğu başlık romanın dayandığı temel düşünceye uygun değildir.
18 André Malraux, *Les Conquérants*, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1947, s.163.
19 Alıntılayan Gaëtan Picon, *Malraux par Iui-même,* Seuil, 1953, s.44.
20 Kemal Özmen, "*André Malraux'da Tarih ve Kişi Üzerine", "FRANKOFONİ"* dergisi, sayı:24, Ankara, 2012,s.68.
21 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*), çev.Sabahattin Eyüboğlu, s. 18.
22 Perrine Simon-Nahum, *André Malraux, XX. Yüzyılda Politik Angajman,* Çev. Canan Özatalay, İletişim Yayınları, 2012, s.194, 197.
23 Engin Bezci, "*Altenburg'un Ceviz Ağaçları'ndaki Enver Paşa Gizemine Dair*" adlı ilginç yazısında, Malraux'nun ünlü İngiliz Casusu Thomas Edward Lawrence'e duyduğu hayranlığa gönderme yaparak, Enver Paşa ilgisinin de, Lawrence'in "*Bilgeliğin Yedi Direği*" adlı otobiyografik kitabında (Kitap 1926'da yayımlanır; kitabının Fransızca çevirisi ise 1936'da yapılır) yer alan Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarını konu edindiği "*Türk devrimi; doktriner yanılsamalar*" adlı bölüm ile (İttihat ve Terakki yönetimi, Jön Türkler, II. Abdülhamid, Enver Paşa ve Turan ülküsü), 1921 de İngilizceye çevrilen "*Cemal Paşa'nın Anıları*" kitabı bağlamında düşünülmesi gereğine dikkat çeker. Malraux'nun büyük hayranlık duyduğu Lawrence'in Malraux kişilerinin "prototipi" olduğunu vurgulayan Bezci, Paris'teki Jacques Ducet Kitaplığı'nda korunan *Altenbourg'un Ceviz Ağaçları*'na dair belgeler arasında romanın 1941'deki daktilo edilmiş bir versiyonu bulunduğunu; bu belgeye göre, Vincent Berger'nin romanda belirtildiği gibi Türkiye'ye gelmediğini; onun yerine Enver Paşa'ya danışmanlık yapmak üzere üzere Kreitner adında bir Alman'ın gönderildiğini belirtmektedir (FRANKOFONİ dergisi, sayı:20, 2008, s.216, 217). Malraux bu bölümü romanın 1943'teki ilk baskısında değiştirmiştir.
24 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*), Çev. Sabahattin Eyüboğlu, s.31.
25 Bkz. Gaetan Picon, *Malraux par lui –même,* s. 27.
26 Malraux'nun 1908-1914 yıllarında Osmanlı-İslâm-Türk gerçeğiyle ilgili belirlemelerinin ve Enver Paşa'nın kişiliğiyle ilgili çizdiği portrenin Şevket Süreya Aydemir'in *"Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa"* (3 cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971) kitabındaki Enver portresiyle şaşırtıcı derecede benzerliği de dikkat çekicidir (Ayrıntılı bilgi için, bkz. Kemal Özmen, "*Malraux'nun Enver Paşası"*, "*Frankofoni*" Dergisi, sayı:10, 1998.)
27 Malraux'nun bir "Türk Lawrence"i gibi tasarladığı Vincent Berger'nin örgütlediği gerilla hareketini, Arap bağımsızlık savaşları sırasında emir Faysal'ın danışmanı olan Lawrence'in 1916-1918 yılları arasında Türklere karşı oluşturduğu Arap gerilla birliklerinden esinlendiğine kuşku yoktur. Malraux 1927 yılından itibaren, kültürü, cesareti, serüven tutkusu, adı çevresinde yarattığı mit ve Arap coğrafyasında oynadığı örgütçü rolü nedeniyle Lawrence'e büyük hayranlık duyar. Lawrence'in "entelektüel kibir"i, mitomaniye eğilimi, arkeoloji tutkusu Nietzsche ve Dostoyevski hayranlığı kişiliği kadar yazınsal ve düşünsel dünyasını besler. Malraux'nun 1946'da yayımladığı *Mutlağın Şeytanı* (*Le Démon de l'Absolu*) adlı tamamlanamamış denemesi Lawrence'in biyografisi çevresinde bir dizi varoluş sorunsalını (serüven, kötülük, yazgı, insanlık durumu) tartışır.
28 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, s.30.
29 Berger'nin ortak bir kararla Afganistan'a gönderilmesi, Arap coğrafyasını, dilini ve kültürünü iyi bilen Lawrence'in aynı tarihte (1914) İngiliz birlikleri için istihbarat toplamak amacıyla Sina yarımadasına gönderilmesini çağrıştırıyor. Malraux, Hicaz, Ürdün, Irak ve Suriye'yi içine alan bir Arap krallığı kurma hayalindeki Lawrence'in Araplar üzerinde oynadığı rolün benzerini Vincent Berger'ye Asyalı Müslüman Türk halklar üzerinde oynatmayı düşündüğü açıktır.
30 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*), çev. Sabahattin Eyüboğlu, s.38.
31 A.g.e., s.35.

32 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*), çev. Sabahattin Eyüboğlu, s.37.
33 Arap ayaklanmalarını bastırmaya çalışan Türk birlikleri tarafından yakalanıp tutuklanan Lawrence gördüğü kötü muamele ve aşağılanmalara karşın özgüvenini ve kararlılığını korurken; Vincent Berger, Gazne'li bir deli tarafından dövülmesinden sonra aşağılanmayla karışık bir düş kırıklığı yaşar.
34 André Malraux, *Büyük Yol* (*La Voie royale*), çev. Nazife Müren, Varlık Yayınları, 1957, s.41.
35 Vincent Berger, İstanbul'dayken kimi Avrupa dergilerinde "Doğu sorunları" üzerine yazdığı yazılarla adı çevresinde bir "*efsane*" yaratmanın peşindedir. Avrupa'ya dönmeden önce "*efsanesi*" entelektüel çevrelere çoktan ulaşmıştır: "*O kendi gözünde mağlup olarak dönerken, bir yıl önceki başarıları karşılaştığı insanlara henüz ulaşmış oluyordu. Onların gözünde hayaletimsi, saçma bir Afganistan'dan değil, dirilmekte olan bir Türkiye'den, kellesini getirene ödül verileceği ilan edilmiş bir Trablus'tan geliyordu."* (Bkz. *Altenburg'un Ceviz Ağaçları,* çev. Tahsin Yücel, s.67.)
36 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*), çev. Sabahattin Eyüboğlu, s. 40.
37 A.g.e., s.39.
38 André Malraux, *Büyük Yol* (*La Voie royale*), çev. Nazife Müren, Varlık Yayınları, 1957, s. 61.
39 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*), çev. Sabahattin Eyüboğlu, s.40.
40 A.g.e., s.40.
41 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, çev. Tahsin Yücel, s.51.
42 Kemal Özmen, *Malraux'nun Enver Paşa'sı*, "*Frankofoni*" Dergisi, sayı:10, 1998, s. 215.
43 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*), çev. Sabahattin Eyüboğlu, s.31
44 A.g.e., s.33.
45 A.g.e.,s. 35.
46 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*), çev. Sabahattin Eyüboğlu, s. s.33.
47 A.g.e., s.37.
48 A.g.e., s.36.
49 Malraux'nun romanlarında kişilerin bir tür tarihsel determinizme yenik düşmeleriyle ortaya çıkan "aşağılanma" duygusu Dostoyevski'nin kahramanlarında görüldüğü gibi pasif bir başkaldırıyı da içinde taşır. Berger'nin Asya'da kendisini "aşağılanmış" hissetmesine "öfke" ve "kin" duygularının eşlik etmesi nedensiz değildir.
50 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, çev. Tahsin Yücel, s.61.
51 *"Bir insanın en etkili silahı nedir bilir misin? Komedya payını en azına indirmiş olmak"; "Bir insanı sırlarından çok değeri belli eder" ; "Yeryüzünde bir yara izi bırakma hırsı"; "Nasıl yaşayacağını kendi seçen seçen bir adamın yurdu, en büyük bulutların geldiği yerdir" ; "Turan kendisini bilmiyorsa, ona bu bilinci vermek bize düşer".*
52 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*) , çev. Sabahattin Eyüboğlu, s.42.
53 A.g.e., s.43.
54 Kemal Özmen, "*Malraux'nun Enver Paşa'sı*", "*Frankofoni*" Dergisi, sayı:10, 1998, s. 217.
55 André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, çev. Tahsin Yücel, s. 59.
56 A.g.e., s.96.

KISA KAYNAKÇA

1- André Malraux, *Oeuvres Complètes II*, Gallimard, Paris,1996.
2- André Malraux*, Antimémoires*, Gallimard, Collection Folio, Paris, 1972.
3- André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* (*Turan Yolu*) , çev. Sabahattin Eyüboğlu, Çan Yayınları, 1965.
4- André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, çev. Tahsin Yücel, Sel Yayıncılık, 2017.
5- André Malraux, *Büyük Yol* (*La Voie royale*), çev. Nazife Müren, Varlık Yayınları, 1957.
6- André Malraux, *Les Conquérants*, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1947.

7- Evelyne Lantonnet, *Malraux et le roman,* Ellipses, Paris, 1966.
8- Engin Bezci, "*Altenburg'un Ceviz Ağaçları'ndaki Enver Paşa Gizemine Dair*", FRANKOFONİ dergisi, sayı : 20, 2008.
9- Engin Bezci, *"Malraux'nun Altenburg'un Ceviz Ağaçları Adlı Romanının El Yazmaları, İlk Versiyonlara Ait Fragmanlar ve Hazırlık Notlarındaki Enver Paşa ve Türkiye",* FRANKOFONİ dergisi, sayı : 26, 2014.
10- Gaëtan Picon, *Malraux par Iui-même,* Seuil, 1953.
11- *Dictionnaire André Malraux*, sous la direction de Jean-Claude Larrat, Editions Classiques Garnier, 2015.
12- Jean Lacouture, *André Malraux / Une vie dans le siècle*, 165Seuil, 1973.
13- Kemal Özmen, "*Malraux'nun Enver Paşa'sı*", "*Frankofoni*" Dergisi, sayı:10, 1998.
14- Kemal Özmen, *André Malraux'da Tarih ve Kişi Üzerine",* FRANKOFONİ dergisi, sayı :24, 2012.
15- Pierre de Boisdeffre, *André Malraux*, Editions Universitaires, Classiques du XXe siècle, Paris, 1955.